

HØIESTERETT HAR TALT

En henved 70 år gammel mann angis av velvillige kolleger og konkurrenter. Følgende en ophisset stemning på stedet stiller politi og påtalemyndighet sig til disposisjon. Vedkommende kastes i fengsel. Hans helbred lider derunder. Hans før så ranke skikkelse får preg av fengselsluftens ødeleggende virkninger. Hans forretning brytes ned. Han er en dømt og straffet, før han blir stillet for noen domstol.

Han dømmes ved lagmannsrett til langvarig fengselsstraff. I tillegg hertil foretas der en betydelig inn- dragning. Han fradømmes ikke bare almindelige statsborgerlige rettigheter, men også for flere år retten til å drive selvstendig erhvervsvirksomhet: Adgangen til å skaffe sig et levebrød. En straffet mann på 70 år og som har fått sin helbred nedbrutt i fengslet får ingen «stilling» i almindelig forstand. Han må bryte sig vei som selvstendig næringsdrivende, skal han ha et levebrød. Dette var i 1946.

I 1949 ophever Høiesterett enstemmig dommen. Er der da kommet noe helt nytt til i den konkrete sak? Man skulde tro det. Men nei. Der er intet nytt — iallfall ikke av betydning. Har lagmannsretten begått grove feil. Nei. Men hvad er da skjedd?

Selve resultatet i Høiesterett er opsigtsvekkende. Premissene revolusjonerende. Førstevoterende, høiesterettsdommer Sigurd Fougner, hvortil de øvrige sluttet sig, uttalte: (Jeg citerer det gjennom N.T.B. utsendte referat. — Utskrift av dommen foreligger ennå ikke):

«En vesentlig faktor ved bedømmelsen av tiltaltes forhold blir i ethvert fall den dengang ut fra herderlig nasjonal innstilling rådende opfatning innen bransjen, og da hverken domsgrunnene eller annen for Høiesterett foreliggende materialer for så vidt gir noen videre orientering, synes følgene å måtte bli at lagmannsrettens dom med hovedforhandling opheves i sin helhet.

Jeg legger til at det i og for sig vel er forståelig at lagmannsretten ved sakens behandling så vidt tidlig som våren 1946 ikke er stanset op ved de sider av saksforholdet som jeg nettop har omtalt. Man var dengang stort sett neppe klar over i hvilken utstrekning såvel gode norske myndigheter som næringsorganisasjoner var gått inn for et samarbeid med tyskerne, som faktisk innebar bistand til fienden i meget betydelig utstrekning gjennom indu-

— VA —

direktør Lorentz Vogt

striell produksjon. Efterhvert er opplysningene herom trukket frem med en viss modifikasjon i det tidligere syn på samarbeid av denne art, til følge. Og dette tilsier igjen en forsiktigere anvendelse av de gjeldende straffebestemmelser vedkommende økonomisk landssvik enn det ut fra forholdene for f. eks. tre år siden kan ha vært naturlig å regne med.»

Høiesterettsdommer Fougner har rett. Vedkommende lagmannsrett har et sterkt behov for undskyldende argumenter. Fougner har funnet frem til den eneste anvendelige: «Vår Herre tilgi dem — ti de visste ikke hvad de gjorde».

Spørsmålet er om retten burde visst bedre. Iallfall er der andre som visste betydelig bedre og som dels positivt dels ved pliktforsømmelse har forhindret at opplysningene er kommet frem.

Da frigjøringen kom var der en rekke ophissere som trodde de opfylte en hellig plikt ved å rase mot og baktale andre. Det var en broget skare fra sterkt ideelt betonte menn og kvinner til folk med mindrever-

dighetskomplekser, fordi deres egen innsats i okkupasjonstiden stod i avgjort misforhold til den hyldest og det utbytte de ønsket å inkasere etter frigjøringen. De skrev dommen over andre, som senere er blitt dommen over dem selv. Det er ikke nødvendig å nevne navn. Folket ser dem klarere dag for dag.

Skulde ophisselsestrafikken få fritt løp måtte der tilbakeholdes dokumenter og opplysninger om hvad der i virkeligheten har funnet sted. Det var nødvendig ikke bare for å gi forfølgelsen fritt løp, men også for å bevare helgenglorien om forfølgernes. Men i lengden kan sannheten ikke dølgjes. Det er da efter hvert lykkes å få «trukket frem» en rekke dokumenter og andre opplysninger. Det har tatt tid — og ennå er vi bare ved begynnelsen.

Skulle sannheten skjules, måtte de menn som kjempet for denne slæes ned eller bringes til taushet. Det lykkedes ganske godt. Advokat Gerhard Holm blev drept av en me-

get ondartet forfølgelse. Professor Skeie blev chikanert over evne. Fanebust blev dømt efter en høist irregulær rettsforberedelse. I øieblikket arbeider en sette-riksadvokat fra Hjemmfronten med major Lange-land. De av denne avslørte forhold interesserer ikke påtalemyndigheten og er også gjennom den kgl. resolusjon unddradd sette-riksadvokatene avgjørelse. Det er dog, som av høiesterettsdommer Fougner fremholdt, lykkes å få trukket frem adskillig. Men det skyldes helt private krefter, som har arbeidet uten den støtte de hadde krav på fra myndighetenes side eller fra institusjoner eller den sterkt ensrettede presse. Det kan være grunn til å se på utviklingen og grunnlaget for de meget beklagelige av Høiesterett nu karakteriserte dommer.

Det danske sakførerråd optok allerede i 1945 arbeidet for å kartlegge situasjonen. Det søkte og fikk myndighetenes som «hjemmefrontens» støtte. Man fikk verket «besættel-setidens facta» som under landretssakfører, docent Alkilds redaksjon begynte å utkomme allerede høsten 1945. Det skapte en reaksjon mot den ensidige forfølgelse. Da riksadvokat Pihl i Danmark beklaget den reaksjon som meldte sig overfor påtalemyndighetens pågang, svarte høiesterettsadvokat Steglich-Petersen: Ja, der er en reaksjon. Man søker hen til god gammel dansk rett. Han talte på sakførerstandens og de av forsvarerne organiserte grupper vegne. Dette var i 1945. I Norge preket Den norske Sakførerforenings formann så sent som i begynnelsen av 1946 kun lydighet under autoritetene. Artiklene er meget beskjemmende og må formodes å ha gjort megen skade. De fremkom på et tidspunkt da der var et sterkt behov for en klarleggelse av situasjonen og da forsvarerne kunde trengt en kraftig opmuntring til å hevde sine klienters interesser på tvers av all opinion. Man kan forstå de personlige hensyn som gjorde formannens stilling vanskelig. Men man kan ikke godta dem. Det var også uheldig at generalsekretærstillingen var kombinert med ansettelse i erstatningsdirektoratet.

Høiesterett har talt

Et betydelig ansvar hviler også på de store næringsorganisasjoner. De satt inne med viden og materiale til å bedømme situasjonen, særlig i de første krigsår, før de selv blev nazifisert. Det er underhånden vel kjent at en av disse organisasjoner over nyttår 1946 gikk inn for et bredt anlagt arbeide for å få klarlagt situasjonen innen næringslivet. Redegjørelsen er datert april 1946. Den blev dessverre stoppet ved en helt utøilet motstand fra en annen organisasjon og ved en ugiddelig passivitet fra den tredje. Begge disse har herved pådradd sig et betydelig ansvar i første rekke overfor flere av sine medlemmer. Fremstillingen kom dog tiltross herfor til å øve en viss innflydelse. Bl. a. kan man tydelig spore dens virkninger i riksadvokat Arntzens foredrag et halvt år senere — gjengitt i riksadvokatens meddelelsesblad nr. 23. Man behøver bare å se den foretatte opdeling av de forskjellige tidsrum. Hadde organisasjonene behandlet saken alvorlig den gang, vilde man ha unngått den ovenfor omtalte lag-

mannsrettsdom i 1946 og Høiesteretts reaksjon i 1949. Man vilde også unngått at påtalemyndigheten nu i 1949 bebuder undersøkelse av flere ovnstøperier. Denne undersøkelse kunde vært avsluttet i 1946 senest og man vilde da ha forstått at disse leveranser var i overensstemmelse med den av administrasjonsrådet og nevnden for industri og omsetning etablerte samarbeidslinje. Det er beklagelig at de store organisasjoner den gang viste saken fra sig. Og det er helt i stil med forfølgementaliteten den gang at man søkte å gjøre jakt på den formodede forfatter.

Det offentlige har sitt store ansvar, ikke bare gjennom forfølgelse av dem som søkte sannheten, men også for sin fortilestaktikk. En særlig kritikk må rettes mot den centralorganisasjon som i tiden 3. mai 1940 til 15. mars 1941 hadde ledelsen av det økonomiske samarbeid med fienden for å holde hjulene i gang. Når et av dets medlemmer i sitt brev av 20. august 1948 til Protokollkomiteen skriver: «Det var vel neppe noe enkelt organ — selv inklusive Administrasjonsrådet — som kom i direkte kontakt med så mange og mangesidige fraksjoner av vårt folk som nevnden» — har han utvilsomt rett. Men nettopp dette forhold burde animert ham og hans kolleger til like etter frigjøringen å fremlegge alle forsvundne dokumenter.

Et betydelig ansvar hviler på den ensrettede presse og særlig på forretningslivets organer som har unnlatt å ta opp disse ting til drøftelse. De berører ting som har betydning for tusener av menn og institusjoner som disse organer har som sitt program å tilrettelegge forholdene for. De er øiensynlig veket tilbake såvel for oppgavens vanskelighet — den var særlig den første tid meget vanskelig — som for at den ikke kunde løses uten å nevne enkelte personer som den presse ikke alment ønsker å kritisere. Men unnlatselen forekommer mig likeså fordommelig som om idrettspressen vilde sløife enhver omtale av Holmenkoll-løpet, fordi en eller flere av dens favoritter hadde gjort kolbøtte.

Høiesterett har reagert prinsipielt og sterkt overfor domme som er avsagt uten at vedkommende underordnede rett har kjent forholdene. Høiesteretts reaksjon har virket som en bombe. Men reaksjonen er i virkeligheten vel forberedt.

I almindelighet er det så at retten dømmer i den enkelte sak, og under behandlingen av denne avviser innblanding av andre saker og personer. En tyv kan ikke henvise til at en annen tyv ikke er satt under tiltale. Man var ikke opmerksom på at i landssviksaker var det selve rettsbegrepet som måtte velges i forhold til den almindelige situasjon. Så sorterte påtalemyndigheten ut de personer som man ønsket straffet i en pulje og i en annen dem man vilde skåne. Så lenge rettene fant sig i denne sorteringsmåte blev det i realiteten påtalemyndigheten som avsa dommene efter rettningslinjer for hvilke man manglet offentlige premisser. Mangen gang fikk man inntrykk av at påtalemyndighetene overlot det til domstolene å sysle med en del bagateller, mens den selv avgjorde og frikjente i de store saker. Der bredte sig den opfatning at der ikke hersket likhet for loven. Samtidig kom der et vist uverdigg preg over de domstoler som lot sig bruke på den måten uten å kreve det hele grunnlag klarlagt. De bidrog til det sammenhengsløse i oppgjøret. Reaksjonen måtte komme. Såvidt jeg har sett var det først byfogd Bjarne Didriksen som meldte pessi, da han nektet å sette et unasjonalt stempel på en funksjonær, når -det ikke blev reist tiltale mot tyskerarbeiderne. De siste hadde intet direkte med den første å gjøre. Men der skal være sammenheng i tingene.

En meget vidtgående og opsiktsvekkende reaksjon i samme retning fremkom i Høiesterett som 29. mars i år ophevet en feldende herredsrettsdom mot en trelasthandler og sagbrukseier. Her siterer førstvoterende, høiesterettsdommer Stenersen først fra anken:

«Anken går her ut på at domfellelsen er uriktig og utilstrekkelig begrundet. Det pekes på at det ikke er reist tiltale mot de ansvarlige i Glommens Salgsforening, som høsten 1940 sluttet avtale med firmaet Henry Johansen om levering av ca. 40 000 flylemmer, likesom det er oplyst at Norges Trelastforbund 4. juli 1941 sendte ut et sirkulære til sine medlemmer — hvortil dog ikke tiltalte hørte — og anmodet dem om å gjøre sitt ytterste for å påta sig størst mulig del av en leveranse på 50 000 flylemmer, som Reichkommisars Forstabteilung, hadde anmodet om å få plassert. Det anføres at dette og lignende forhold førte til at bondesagbrukene over det meste av Østlandet tok til med å fremstille flylemmer i stor utstrekning. Enn videre anføres det at domfældte alltid har drevet produksjon og omsetning av trelast og også optrådt som medlemmann.

Uaktet flylemmer må erkjennes å være av direkte krigsviktig betydning, mener jeg dog at domfellelsen er for mangelfullt begrunnet til å kunne opretholdes. Når jeg ser hen at retten frifinner tiltalte for hans egen samtidig fremstilling av flylemmer på grunn av den herskende uklarhet med videre, mener jeg at retten nærmere måtte ha redegjort for hvorledes bransjefolk og myndigheter på den tid stillet sig til fremstilling av flylemmer, om Høiesterett skulde ha materiale til å prøve rettens standpunkt til det rettsstridige og lastverdige ved tiltaltes medlemmansk virksomhet her. Retten sier at «en del» flylemmer vilde vært produsert i hvert fall. Men jeg savner bl. a. en konstatering av at tiltalte i vesentlig mon eller på utilbørlig måte har øket produksjonen. Jeg kommer tilbake til denne post i en fellesbemerkning senere.»

Klarest kommer Høiesteretts uttalelse frem i følgende uttalelse:

«Og jeg savner i dommen her ganske opplysning om hvorledes næringsdrivende i bransjen på vedkommende tid og sted har stillet sig og om gode norske myndigheter og organisasjoner har medvirket til flislevering til tyskerne.

Høiesterett har talt.

For begge tiltaleposters vedkommende ville det forøvrig etter min mening hatt fremtredende interesse å få opplyst hvorledes straffereaksjonen har vært overfor de firmaer som tiltalte har levert til og overfor produsentene av flylemmer og flis.»

Her har vi kravet til generell opplysning av alle forhold, før dom kan felles i den enkelte sak. Men også indirekte fordømmelsen av de menn og institusjoner som har holdt opplysningene tilbake. Ut fra dette synspunkt burde domstolene fra første stund av konsekvent ha nektet å avsi en eneste fellende dom før alle generelle opplysninger hadde foreligget. De kunde ha fremtvunget disse ved å sette påtalemyndigheten i arbeide.

Høiesterett har ophevet den først nevnte lagmannsrettsdom under henvisning til den sistnevnte domstols manglende innsikt i og oversikt over rettsgrunnlaget. Høiesterett har funnet denne uvidenhet forståelig og undskyldelig. Nu er det helt utenkelig at vedkommende lagmannsrett skulde være den eneste domstol som var så uvidende. I tilfelle vilde uvidenheten ikke være undskyldelig. I virkeligheten underkjenner Høiesteretts avgjørelse hele rettsoppgjøret, som det har formet sig i de nærmeste år etter frigjøringen. Det bunner i de underordnede domstolers — kanskje man også kan ta Høiesterett med — mer eller mindre undskyldelig uvidenhet. Men hvad så?

Der kan for påtalemyndigheten være to veier å gå.

Den kan gni sig i hendene og si: Heldigvis er der forholdsvis få som har hatt den økonomiske evne og den moralske styrke til å appellere. Appellfristen er for størstedelen utløpet. Bordet fanger. Hurra for det. Vi inkasserer de idømte beløp. Pengene er penger. Vi lar stemplet sitte

på de mennesker om hvem vi nu forstår at de neppe vilde bli dømt. Vi opprettholder de forelegg som nå ikke vilde bli vedtatt. Dette nok merkantile — man kan kanskje si høkermessige — standpunkt er utvilsomt det enkleste. Hvad vedkommer en uskyldig manns eller kvinnes skjebne oss? Hvorfor har ikke vedkommende varetatt sine interesser på fullt holdbart juridisk basis? Man overser det forferdelige press som vedkommende har vært utsatt for. Det gjelder særlig de fattige, som ikke hadde anledning til å beslaglegge de mest fremtredende advokaters kostbare tid. Det gjelder de syke og nedbrutte. Det gjelder menn med hustruer hvis nerver var ødelagt gjennom den offisielle forfølgelse av deres menn og den utbredte forsøffing av dem selv. Jeg har lyst til å berette et par historier. Jeg var tilstede da en mann som var dømt i lagmannsrett fortalte at han og hans advokat hadde besluttet at der skulde appelleres til Høiesterett. Fruen var helt fortvilet. Hennes nerver tålte ikke stormer. Vedkommende blev frifunnet i Høiesterett. Men om han ikke hadde appellert? — En mann som ikke hadde appellert kom til mig for å søke råd. Jeg spurte noe overrasket hvorfor han ikke appellerte. Han svarte: Min venn X og jeg var i nogenlunde tilsvarende situasjon. Våre fruers nerver tålte ikke mere. Han appellerte og blev frifunnet. Men i mellemtiden er hans frue kommet på nerveklinikk. Jeg fortrakk ikke å appellere, men har beholdt min hustru hjemme. Alt ialt tror jeg at jeg gjorde rett. Jeg motsa ham ikke. Dette gjelder vel situerte mennesker. Men hvordan ser det ut i de fattige hjem?

Men påtalemyndigheten kan gå en annen vei. Den kan selv eller ved opnevning av utenforstående menn ta opp til gjennomgåelse de avsagte dommer. Den kan trekke konsekvensene av Høiesteretts endrede syn.

Der er også et annet — mer dulget kapittel — som må revideres. Det er foreleggene. Mottoet var til å begynne med at disse skulde vedtas. Ingen sabotasje. Sakførerene blev advart herimot. Så er der vedtatt tusener av forelegg, men har behandlingen vært betryggende? Jeg skal nevne et eksempel: En kvinne som hadde vært på psykiatrisk klinikk i 1936—37, lot sig efter sterkt press i 1944 melde inn i NS. Ved frigjøringen forelegges hun en bot på kr. 1000 og rettighetstap. Hun nekter å underskrive da hun ikke føler sig skyldig. Efter sterkt press om å vedta skriver hun:

«Jeg erklærer mig ikke skyldig. Men vedtar allikevel.»

Denne erklæring godtas av påtalemyndigheten og politiet inkasserte beløpet, som blev skaffet tilveie ved salg av innbo. Og hvad verre er: I november—desember 1948 passerer dette eiendommelige dokument Justisdepartementet — fengselsstyret — som nekter å fremme et benådningsandragende til Kongen uten å reagere på det besynderlige dokument. Når sådant kan passere gjelder det et innblikk i den fremgangsmåte som er benyttet ved forelegg og i nødvendigheten av at det foretas en samlet revisjon.

Og så tilslutt med utgangspunkt i Høiesteretts, man må vel si noe endrede syn, en appell til de institusjoner som sitter inne med opplysninger som kan redde mennesker. Har Dere samvittighet til, for å unngå små personlige ubehageligheter fremdeles å skjule Deres videns? Dessuten før eller senere kommer sannheten frem. Jo lengere det varer — dessto hårdere blir dommen. Og Dere skal en gang stilles for historiens dom.

Høiesterett har talt. Der skal skaffes sammenheng.

[Handwritten signature]